

A BIBLIOTECA E O ARQUIVO DA RAG. APUNTAMENTOS PARA UNHA HISTORIA

Mercedes Fernández-Couto Tella

Directora do Arquivo da RAG

A don Antonio Gil Merino. *In memoriam*

Aínda que a Biblioteca e o Arquivo se contemplan dende o propio nacemento da Academia, e mesmo hai alusión a eles durante toda a historia da Institución, non é até pasado algo máis de sesenta anos cando se leva a cabo a organización técnica da Biblioteca, e terá que pasar case unha centuria para que se organice o Arquivo.

A primeira ordenación da Biblioteca, realizada no ano 1968, permanecerá inmutable até pasado o ano 2000, isto é importante nun conxunto librario que aínda non está estudado nin os seus compoñentes identificados, e no que os sistemas habituais de control non existen ou están incompletos. De aí o interese en deixar estes apuntamentos das primeiras etapas que coidamos facilitarán estudos posteriores.

No referente ao Arquivo –no que a súa organización serodía non impediu a consulta dos investigadores– aínda é máis importante ter identificadas as actuacións que afectaron aos diferentes fondos para coñecer a súa historia e evitar erros presentes e futuros.

Estas notas aquí expostas non pretenden ser un estudo exhaustivo e rigoroso, se non a narración –confrontada coas escasas fontes documentais e as últimas testemuñas orais– da propia experiencia polos moitos anos pasados en ambas as seccións.

A BIBLIOTECA

Pouco sabemos da súa formación e historia. As fontes documentais son escasas e incompletas e tristemente moita da xente que contribuíu ao seu desenvolvemento e que coñecía a súa historia por ser parte dela xa non está entre nós. Lembramos a Juan Naya, excelente bibliotecario á antiga usanza e de magnífica memoria. Marino Dónega, académico numerario desde o ano 1973, cargo directivo nos anos 1976-1997 e grande impulsor da Biblioteca cun empeño case persoal en acrecentar os seus fondos e en facer catálogos das distintas seccións. Jesús Sánchez, verdadeiro gardián dos libros

e fundamente entregado á RAG. E como o tempo non perdoa, a última perda: Don Antonio Gil Merino, entrañable arquivista que dedicou moito tempo e esforzo á RAG.

E os que hoxe, xa xubilados, son a última memoria dunha época da Academia: Adela Carré, colaboradora nos catálogos e artífice do índice do Boletín da Real Academia Galega, que deixou a Institución no ano 1986, e Domingo Sánchez, ordenanza e piar da Academia ata a súa xubilación no ano 1996.

Podemos dividir a historia da Biblioteca en catro grandes etapas:

- 1.- **1906-1968.** É a máis descoñecida. Abrangue desde a súa creación, no inicio da Academia, até o ano 1968 no que se fai a primeira organización. Os Arquivistas-Bibliotecarios desta etapa foron Galo Salinas (1905-1907), Cesar Vaamonde (1907-1942) e Juan Naya (1946-1993), este último forma parte de practicamente todas as etapas da Biblioteca.
- 2.- **1968-1991.** Nesta etapa márcanse as liñas estruturais da Biblioteca, que permanecerán sen variacións até o ano 2000. Arquivista-Bibliotecario: Juan Naya (1946-1993).
- 3.- **1991-1999.** Etapa de modernización, actualización e adaptación ás novas tecnoloxías. Arquivista-Bibliotecario: Juan Naya e Antonio Gil Merino (1997-2005).
- 4.- **1999-.** Segunda reorganización e ampliación tanto de material como de persoal. Arquivista-Bibliotecario: A. Gil Merino e X. L. Axeitos (2005-2009).

Da **primeira etapa** pouco se coñece. A sede da RAG está en Rego de Auga nº 38, no 1º andar, até o ano 1919 en que pasa ao 2º piso do Pazo Municipal onde quedará –grazas á xenerosidade do Concello– até o ano 1979 en que estreará, por fin, sede propia. Desta etapa non hai datos nin do volume da colección nin do tratamento técnico que se lle daba. Non obstante, vemos algunha inxerencia profesional pois existen libros de rexistro até decembro do ano 1929 con 11.296 títulos rexistrados, e existe tamén un libro de préstamo aos académicos que abrangue do ano 1909 ao ano 1960. No libro de actas tamén consta algunha información sobre a Biblioteca pero pasa o mesmo que co de rexistro: só alcanza até o ano 1929. Consérvase a información que sobre a Biblioteca dá a sección do *Boletín* titulada “Vida oficial” ou “Noticias”.

A nosa idea é que a Biblioteca estaba catalogada maiormente na cabeza dos bibliotecarios. Respecto á súa ordenación non sabemos se sería temática, ou por título, ou quizais por tamaño para aforrar espazo, pero é de supoñer que estaría en acceso directo ao ser de uso restrinxido aos académicos e a algún investigador “de coñecida solvenza”.

A Biblioteca da RAG instalada no Pazo Municipal.

No referente á **segunda etapa** sabemos que en novembro de 1968, e até decembro de 1974, comeza a ordenación da Biblioteca. Esta tarefa é subvencionada polo Banco Pastor e para levala a cabo contrátanse tres auxiliares e un ordenanza. Deste grupo quedarán na Academia: Adela Carré, como auxiliar –que pasará nela 20 anos, até 1986– e Jesús Sánchez, como ordenanza.

Nesta época a Biblioteca está emprazada na segunda planta do Concello, no pazo de María Pita. O equipo de traballo –que é dirixido de xeito completamente altruísta por Antonio Gil Merino– comeza a catalogación do conxunto librario até agora confiado á excelente memoria do Arquivoiro-Bibliotecario Juan Naya.

Elabóranse os catálogos de autor e obras anónimas, de título e dous topográficos para as distintas instalacións de monografías e folletos. Comézase tamén a facer o catálogo de materias e de Clasificación Decimal Universal (CDU) pero quedan incompletos. Aínda que fan todo este traballo, inexplicablemente, non rexistran os libros no rexistro da Biblioteca.

O ordenanza era o encargado de selar, nunhas páxinas determinadas, poñer a signatura (un número correlativo para cada libro que entraba na Biblioteca) e colocar nos andeis os libros. Chegaron en monografías até a signatura 29.002 e á 12.210 en folletos.

A RAG cambia de sede no ano 1979, deixa as salas que lle cedera o Concello e trasladase á casa nº 11 da rúa Tabernas. Tralo traslado a biblioteca mantén a mesma ordenación que se lle dera na anterior localización.

Que se mantexa esta ordenación dos libros ten máis importancia da que parece, xa que pode facilitarnos unha información moi útil sobre a formación da colección. Cando

Antiga sala de lectura da Biblioteca en Tabernas

se estableceu esta ordenación non se rexistraban os libros que entraban na Biblioteca, pero para instalalos dáselles unha signatura que era un número correlativo para cada novo libro. Deste xeito a signatura dun libro dá unha información engadida de:

- a data de entrada, aínda que sexa aproximada.
- a súa pertenza a un grupo determinado (biblioteca particular, colección, doazón...). En moitos casos estes grupos non están aínda identificados e só a súa colocación –posto que foi inamovible desde o comezo da Biblioteca– pode identificar o conxunto.
- o desenvolvemento e dirección da colección.

O depósito da Biblioteca ocupaba parte do terceiro piso e o cuarto ao completo, quedando o quinto libre para o futuro crecemento e de feito alí atopábanse as novidades recibidas e as revistas que se subían do expositor. O terceiro piso compartíase entre depósito, sala de lectura, sala de traballo e a chamada “casa do conserxe”, onde estaba localizado un fondo librario propiedade dun dos académicos.

A instalación nos depósitos era máis complicada pois as signaturas daban uns saltos enormes serpeando entre os distintos pisos e estancias, polo que só os iniciados eran quen de dar cos libros. Comezaba no 4º piso que ocupaban as signaturas 1-8.231 a continuación tíñase que baixar ao 3º andar onde continuaba da 8.232 á 11.498 e de novo había que subir ao 4º piso onde remataba a instalación no número 29.000. Isto espec-

to ás monografías, os folletos estaban reunidos ao completo no 3º andar e as revistas colocadas en todos os pisos da Institución sen un criterio definido.

Con respecto á organización destes fondos, existían os catálogos xa nomeados e a maiores había un pequeno catálogo das obras expostas no museo de Emilia Pardo Bazán e outro pequeno catálogo da Casa de América. As fichas, ademais da información catalográfica habitual, tamén recollían datos da procedencia da obra. Rexistrábase nelas a pertenza a bibliotecas particulares¹ doadas á RAG. Todos estes catálogos do fondo xeral seguen activos a día de hoxe (xuño de 2010) e a súa utilización segue a ser necesaria.

No referente ás revistas, a minoría estaban incorporadas ao fondo xeral, é dicir incluídas neses 29.000 volumes, e outras moitas exhibíanse nun rústico mostrador de madeira que, a modo de expositor, estaba situado no terceiro piso cara á porta do ascensor. Este grupo –que era o máis numeroso– non tiña tratamento técnico ningún. Conforme chegaba o número da revista púñase nese mostrador pero sen rexistrar, nin selar, nin catalogar, non se comprobaba o número nin a continuidade, nin se confirmaba a recepción ao remitente, non se anotaba a procedencia, etc.

No soto había unha mestura de revistas, libros e caixas con documentación, o que unido a unha xélida temperatura e ao traballo abundante nas outras seccións conseguiu atrasar a súa ordenación durante varios anos. Foi Gil Merino, a pesar da súa bronquite, quen se atreveu a poñer algo de orde naquela zarapallada. Don Antonio, a raíz da súa xubilación, no ano 1985, comezou a vir de forma asidua á RAG para continuar co seu labor en prol da Biblioteca.

A **terceira etapa** vén definida pola entrada na Academia –no ano 1991- de dous técnicos bibliotecarios e dous informáticos. Esta incorporación é consecuencia dun convenio entre a RAG e a Xunta de Galicia para catalogar e informatizar² os fondos da Academia e incluílos no Catálogo Colectivo do Patrimonio Bibliográfico Galego.

A situación dos fondos neste momento era a anteriormente descrita, a Biblioteca contaba con 29.000 títulos e 12.210 folletos instalados e catalogados, con ficheiros comúns excepto para o topográfico debido á diferente instalación.

Elabóranse no ano 1997 novos catálogos –quedando os vellos como testemuñas e referencia– de autor e materia, e ao ano seguinte amplíanse co de título, aínda que a falta de espazo para o seu crecemento e a facilidade da consulta informatizada obrigarán máis adiante a suprimilos, mentres que os vellos permanecerán, xa que os seus fondos non están informatizados.

O primeiro traballo desenvolvido foi unha división cronolóxica feita sobre o ficheiro topográfico, coa idea da Consellería de Cultura de comezar polo fondo antigo –é dicir, os anteriores ao ano 1801– ao que unha vez acabado seguiría o XIX galego, que é de certo unha das xoias da Academia, para rematar xa co resto.

1 Das múltiples bibliotecas persoais só se indican a de E. Pardo Bazán e a de Luís Seoane.

2 Utilizouse o Sistema Integrado de Xestión Bibliotecaria *Liber-Marc* desenvolvido segundo as normas ISBD e o formato IBERMARC.

O baleirado topográfico deu como resultado a seguinte división en atención ao seu lugar de impresión:

SÉCULO	GALEGAS	NON GALEGAS	TOTAL
XVI		54	54
XVII	3	179	182
XVIII	17	1.307	1.324
XIX	986	8.580	9.566
XX	2.976	11.846	14.822
S/A	88	2.904	2.992
TOTAL	4.070	24.870	28.940 ³

Comézase, pois, en setembro de 1991 polo fondo antigo que se termina a finais do ano 1992 e do que se catalogan os exemplares editados en Galicia e España, quedan os impresos no estranxeiro sen catalogar.

Ábrese un novo rexistro da Biblioteca e para evitar ter que rexistrar os 29.000 libros que xa foran catalogados e rotulados, decidiuse iniciar o rexistro a partir do número 29.000 e utilizar as signaturas xa adxudicadas como substituto do rexistro.

A partir de 1993, Antonio Gil Merino fai as funcións de Arquiveiro-Bibliotecario aínda que non será nomeado ate o ano 1997.

Neste ano de 1993 rexístrase e instálase a biblioteca de E. Chao Espina (2.535 v.) aínda que a súa catalogación queda para máis adiante. Estaba situada no 3º andar e seguía a numeración do último rótulo (29.333) do 4º piso chegando até a signatura 31.867.

A catalogación e ordenación continuouse polo quinto piso, primeiro coas obras recuperadas da biblioteca de Pardo Bazán e a continuación os últimos ingresos. Estas obras de Emilia Pardo Bazán –procedentes do Pazo de Meirás e danadas polo incendio, do que moitas conservan sinais- atopábanse no soto en varias caixas. As que tiñan leves danos incorpóranse ao fondo aínda que algunhas incompletas ou moi deterioradas quedaron pendentes da súa restauración. O 5º piso, ademais de utilizarse para instalar as últimas adquisicións serve, de xeito temporal, como depósito das revistas abertas. As pechadas están no soto, onde Gil Merino comezou a ordenalas no ano 1992 e non rematará até xuño do ano 1995.

En 1994 a sala de lectura dótase dunha sección de referencia e unha sección de publicacións da RAG, as dúas de libre acceso, instaladas nuns novos estantes.

En febreiro do mesmo ano a Academia decide comezar a catalogación das bibliotecas de Emilia Pardo Bazán e Luís Seoane.

En marzo de 1996, unha vez rematada a biblioteca de Pardo Bazán (a de Luís Seoane ao final non se catalogou, fíxose no seu lugar parte da de Chao Espina), continúaase a catalogación, esta vez seguindo o *numero currens* para ir completando os ocios deixados

3 Hai unha diferenza de 60 v. respecto ao total de 29.000 v. debido a que no momento do relato faltaban do seu sitio e polo tanto non constan na relación.

polos criterios anteriores. Este traballo é compartido con dúas novas tarefas desenvolvidas entre xuño de 1995 e ata setembro de 1999: a creación da Hemeroteca e a catalogación dos folletos.

A Hemeroteca créase como sección da Biblioteca neste momento, conta con 1.868 títulos e estruturase en tres grupos atendendo ao seu lugar de impresión segundo a organización xa feita por Gil Merino: fondo galego (694 tít.), fondo americano (287 tít.) e o fondo xeral (722 tít.). Á parte, e en acceso directo, as revistas en curso (165 tít.) recibidas por intercambio, doazón ou compra (desta última soamente un tít.). Facíase a descrición bibliográfica e unha ficha cardex para o control dos números. Os datos incluíanse nunha base de datos polo que as buscas podían ser por título, editor, lugar da edición, data ou ben atendendo á Clasificación Decimal Universal.

Tamén no 1996 se comeza a catalogación dos folletos que neses momentos abranguen ata a signatura 14.800 e dos que no ano 1998 estarán catalogados 13.031.

Renóvase a sala de lectura ampliando o acceso directo cunha sección composta polas revistas en curso que se expoñen en estantes específicos para este uso e instálanse novos ficheiros de consulta.

Neste mesmo ano faise unha recolocación do fondo bibliográfico. Como xa dixemos, a numeración das signaturas saltaba dun depósito a outro sen seguir unha secuencia lóxica e houbo que facer varios cambios para conseguir que fose correlativa e seguise a orde natural dos pisos.

Na parte central da terceira planta reúnen os folletos, e as monografías sofren os seguintes cambios:

Antiga sala de lectura da Biblioteca en Tabernas.

A biblioteca de Chao Espina situada no terceiro piso pasa ao cuarto para seguir a numeración correlativa, e instálase nun pequeno corredor de acceso. A numeración agora é continua e con lóxica: comeza no 4º piso e continúa logo polo 5º andar. A sala que queda baleira será ocupada polas revistas instalándose así a Hemeroteca nun espazo físico diferente do resto. Todo este proceso de recolocación remata no ano 1998.

No mesmo ano **1998**, a sala de lectura redistribúese ampliándose outra vez con expositores novos.

Outra novidade é a creación da sección de manuscritos –entresacados do fondo xeral onde estaban incluídos- que se instala no despacho do bibliotecario. Son 47 volumes aos que se lle dá a signatura “M” e dos que se fai un pequeno catálogo manual.

Sen un nome definido e coa signatura “B” hai un outro conxunto de libros que, pola súa rareza, valor e singularidade, se instalan no despacho do presidente e abrangue 34 volumes.

No ano **1999** remata a nosa historia. Neste momento un dos técnicos da Biblioteca é destinado ao Arquivo e nos anos seguintes o persoal da Biblioteca irá aumentando ata acadar as 5 persoas de hoxe en día. Nesta data a Academia –e con ela a Biblioteca– comeza una nova etapa máis moderna e dinámica e na que, por diversos motivos, se producen modificacións nos depósitos.

O ARQUIVO

É o Arquivo o fillo tardío da Academia, non polo seu nacemento, en sincronía coa Institución, pero si pola súa organización serodia pois o fondo documental non toma corpo ate pasados máis de oitenta anos. O Arquivo propiamente dito e entendido como unha sección dotada de espazo e persoal propio nace en 1998 baixo a presidencia de Fernández del Riego, e afírmase e consolídase con Barreiro Fernández.

Ao contrario do que ocorreu na Biblioteca –que desde moito antes ten unha organización, unha orde, e é controlada polo Arquivoiro-Bibliotecario– a documentación do Arquivo esmoreceu durante anos nos diferentes despachos e estancias da RAG.

Até o ano **1991** os legados procedentes de académicos ou persoeiros da vida cultural galega atopábanse dispersos polas diversas dependencias da sede académica ou ben no soto. Desde este ano o académico Antonio Gil Merino dedica o seu tempo a reunir esta documentación que non só estaba dispersa se non tamén desordenada e deteriorada por mor das malas condicións.

Na súa inqueda pola organización da documentación crea en **1992** unha Sección de Lingüística nunha pequena sala sita ao fondo da segunda planta onde reúne toda a documentación referente á lingua galega que atopa: vocabularios, dicionarios, léxicos, folclore, refráns, ditos e proverbios, ditos populares e incluso unha pequena colección de poesías e demais textos en galego, que el mesmo foi seleccionando entre os distintos fondos. Esta sección está formada por 28 caixas e dous ficheiros, cada caixa ten un lixeiro índice do seu contido. A idea desta sección temática era servir de apoio ao Seminario

de Lexicografía, situado no terceiro andar do edificio de Tabernas. Este seminario cambia a súa situación no ano 1991, ao 7º andar do edificio nº 14-16 da mesma rúa de Tabernas a onde se traslada co material que utilizaba, e aínda que non hai relación ningunha deste material, sabemos que polo menos as papeletas do primeiro dicionario da Academia estiveron nese edificio até o ano 2004 no que se reestrutura o Seminario e abandona o edificio.

No ano 1993, D. Antonio crea outra sección, a dos “legados dos académicos”. Abrangue os arquivos persoais que os académicos -maiormente- pero tamén persoeiros da vida cultural galega, doaron á Academia ao longo do tempo. Metido xa en materia busca algunha dependencia para utilizar como depósito deste conxunto. Colócaos na terceira planta nas dependencias da chamada casa do conserxe, hoxe en día desaparecida. Aí vai colocando, en caixas numeradas e cun lixeiro inventario do seu contido, a documentación procedente de: Pardo Bazán, Artaza, Carré Alvarellos, Casanova, Casás, Irmáns de la Iglesia, Manteiga, Martínez Salazar, Mato Vizoso, López Soler, López Abente, Puente y Brañas, Risco.

Esta ubicación elixida por Gil Merino é a que aínda hoxe ocupa o Arquivo. No ano 2002 as obras de remodelación do 3º andar da RAG dotaron o Arquivo dun depósito climatizado, unha sala de traballo e un despacho.

En 1994 baléirase a famosa “maleta de Murguía” e os pergameos e documentos medievais que contiña instálanse en caixas que se sitúan no despacho do Presidente. O resto engádesse aos depósitos do 3º piso.

No ano 1996 Gil Merino divide os fondos documentais en tres seccións:

- 1.- O Arquivo da Institución
- 2.- Legados de académicos (comezada no ano 1993)
- 3.- Documentación histórica

No ano 1998 este traballo de A. Gil Merino tradúcese en 235 caixas coa seguinte distribución:

- 1-87: o fondo de Emilia Pardo Bazán repartido en dous grupos: a parte patrimonial numerada do 1 ao 72 e a parte literaria numerada de I a XV (corresponden con 73-87).
- 88-235: documentación de diferentes persoeiros, da propia Academia, revistas, folletos e recortes de prensa, pergameos e en xeral documentación variada.

Remata aquí esta numeración pero hai aínda 27 caixas onde D. Antonio coloca o fondo de E. Chao Espina tamén dividido en dous grupos, o primeiro –documental– son 18 caixas numeradas A-Q (falta o Ñ) e un segundo grupo ao que chama “audiovisual” formado por 9 caixas numeradas I-IX.

A partir do ano 1999 un técnico da Biblioteca é trasladado ao Arquivo e comeza o tratamento técnico dos fondos de acordo coa normativa actual. Os arquivos persoais e

Depósito do Arquivo.

familiares son instalados e inventariados e faise o cadro de clasificación. Nos seguintes anos o persoal do Arquivo amplíase con tres técnicos máis.

O arquivo administrativo ou de xestión presentaba eivas e lagoas de diferentes tamaños, dependendo do tempo e da dispoñibilidade dos compoñentes dos órganos de goberno do momento. Non é até o ano 1999 cando se sistematiza o traballo. Un técnico administrativo é incorporado ao persoal da Academia e fai –de acordo coa dirección do Arquivo– non só a organización do momento presente se non tamén a dos anos pasados, de xeito que toda a documentación queda estruturada ao redor do manual de xestión de documentación de arquivos e do cadro de clasificación corporativo.

Os arquivos persoais e familiares que presentan unha problemática especial no referente á súa organización e descrición, estrutúranse conforme a un cadro de clasificación baseado no *Cuadro de organización de Archivos familiares* de Olga Gallego e o cadro proposto pola Sección de Nobreza do Archivo Histórico Nacional.

Estes arquivos privados caracterízanse pola heteroxeneidade e diversidade tanto na composición dun fondo en concreto como entre eles. Cada un constitúe un problema

diferente pois a súa composición, valor, volume, importancia e interese son desiguais.

E por último, a documentación solta de carácter miscelánea. Recibida sobre todo como doazón en diferentes épocas ao longo dos 100 anos da Institución. Está agrupada en 5 grandes coleccións facticias: pergameos, manuscritos e orixinais, documentación histórica, fotografías e postais.

Os primeiros traballos no Arquivo consisten na creación do cadro de clasificación e un inventario das unidades de instalación. A primeira catalogación realizase no ano 2002 sobre unha base de datos creada polo persoal do Arquivo e un ano máis tarde a catalogación efectúase sobre outra base de datos, esta vez adaptada á descrición multi-nivel, que foi amablemente cedida polo Arquivo do Reino de Galicia⁴.

No ano 2008, e grazas á Consellería de Cultura, o Arquivo da RAG dótase dun programa informático de xestión arquivística para o tratamento dos fondos. Un ano máis tarde e de novo grazas á Consellería de Cultura dixitalízase o fondo dos Irmáns de la Iglesia.

Depósito do Arquivo.

Estas dúas actuacións permitirán o acceso telemático á documentación da Academia favorecendo así a súa divulgación.

Queda, por último, un pequeno grupo de fondos de empresas, asociacións e institucións que están identificados e instalados, pero non descritos.

A principios do ano 2010 a dirección do Arquivo redacta o regulamento, as normas e procedementos que, unha vez aprobados polo Plenario da RAG, rexerán o funcionamento do Arquivo garantindo a organización, tratamento, conservación, accesibilidade e difusión con criterios de eficiencia.

4 O noso agradecemento –sempre– a Gabriel Quiroga Barro e Mar García Miraz.